

РОЗДІЛ I

Філософська антропологія і філософія культури

УДК 165.745:316.772.4

Юрій Борейко

Методологічний дискурс комунікації у контексті повсякденності

У статті проаналізовано методологічний дискурс повсякденності у контексті комунікативного простору та мовної практики, обґрунтовується значення комунікації як способу буття повсякденності, аналізується вплив комунікативних відносин, передусім повсякденної мови, на соціокультурну реальність. Комунікація визначається як механізм, канал розвитку соціальних взаємодій у контексті повсякденності, універсальна форма соціальності. Загальною універсальною емпіричною сферою, в якій реалізуються комунікація, розуміння, обмін інформацією та ідентифікація, є мова. Повсякденність постає регулятором комунікативних відносин, базисом комунікацій, інтеракцій, когнітивних відносин.

Ключові слова: комунікація, соціальна реальність, повсякденність, життєвий світ, інтерсуб'єктивність, соціальність, повсякденна мова.

Постановка наукової проблеми та її значення. Повсякденність є своєрідною системою суспільних відносин, тому не може існувати поза комунікацією як способом передачі інформації в міжособистісній, груповій та суспільній взаємодії, що спрямована на встановлення взаєморозуміння та ціледосягання. Інтерпретація глибинних смислів простору проживання, його розуміння з метою занурення в навколишню дійсність, сприймаючи її як власну, є природним бажанням людини. В повсякденності окремої людини певним чином відображається вся сукупність соціокультурних відносин. Відтак розгляд повсякденності в контексті комунікативного простору та мовної практики видається особливо значущим завданням.

Аналіз досліджень з цієї проблеми. Положення про комунікацію як модус буття повсякденності обґрунтовується в працях М. Бахтіна, П. Бергера і Т. Лукмана, М. Бубера, Л. Вітгенштейна, Ю. Габермаса, М. Гайдегера, Г. Гарфінкеля, І. Гофмана, У. Еко, І. Касавіна, В. Лелеко, Ю. Лотмана, Н. Лумана, Дж. Г. Міда, А. Моля, А. Шюца, К. Ясперса. Проблема комунікативної філософії присвячені праці українських учених А. Єрмоленка, А. Карася, Л. Ситниченка, білоруського дослідника В. Фурса. Комунікативним структурам повсякденності, значенню комунікації для формування та існування повсякденності в контексті теоретико-методологічного аналізу соціальної дійсності присвячені дисертаційні дослідження І. Полякової та Л. Савченко.

Мета статті – проаналізувати методологічний дискурс комунікації у контексті повсякденності.

Основними завданнями автор вбачає обґрунтування значення комунікації як способу буття повсякденності, аналіз впливу комунікативного простору та мовної практики на соціокультурну реальність.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Комунікативні відносини охоплюють широке коло явищ соціокультурної реальності. Зокрема, в теорії комунікативної дії Ю. Габермаса «життєвий світ», що має інтерсуб'єктивний характер, постає організованою сукупністю знання, яке зосереджене, насамперед, у мові та передається з покоління в покоління за допомогою культурних традицій. Запас знання складає основу життєвого досвіду індивіда. Отже, на відміну від Е. Гуссерля, Ю. Габермас вважає, що структури життєвого світу не задаються лише інтенціями трансцендентального еґо, а конструюються знаннями й досвідом,

закладеними в культурі та мові – «це світ звичних перформативів дій, соціальних відносин у певний культурно-історичний момент» [11]. Оскільки соціокультурне знання переважно має неочевидний і неусвідомлюваний характер, то існує у прихованому вигляді, виявляючись у ситуативних формах комунікації. Життєвий світ досягається в процесі його комунікативної інтерпретації за допомогою засобів мови та мовлення, що пов'язані з певною культурною традицією. Сукупність процедур та інституцій комунікації постає суспільним світом повсякденності.

У М. Гайдеггера модифікована повсякденність «Dasein» постає світом стурбованого діяння, способом, за допомогою якого існує тут-буття. Тут-буття пов'язується зі світом за допомогою налаштованого розуміння, хоча в модусі повсякденності тут-буття виявляє дефіцит цього розуміння. М. Гайдеггер, негативно ставлячись до повсякденності, наголошує, що вона є «споконвічним способом буття тут-буття», тобто справжнього буття. Людина багато про що вперше дізнається в модусі повсякденного тлумачення, як і є чимало такого, що ніколи не піднімається над повсякденним посереднім розумінням [12, с. 33]. Живе мовлення, тобто мова в її проявах і застосуванні, за М. Гайдеггером, є онтологічною основою всіх інших аспектів мови. Філософ визначає основні феномени мовлення – слухання, мовчання, поголоску (чутки), мову. На думку М. Гайдеггера, мовлення – це поезія, здатна виявляти нові буттєві можливості Dasein, тому воно виявляє себе як «модус» визрівання та «прояву» Dasein. Мова має власне буття доки вона розвивається, набуває нових значень, слів, зворотів. Вона змінюється, оскільки промовляється, тлумачить Dasein. Отже, мова є модусом існування Dasein та його буттєвою структурою. Екзистенційно-онтологічним фундаментом мови є мовлення, що зумовлює розуміння у процесі комунікації.

На думку німецького соціолога Н. Лумана, комунікація є провідним поняттям в теорії суспільства. В соціологічній теорії, дослідник пропонує взяти за основу поняття системи замість поняття дії. Соціальна система в постає оперативно закритою системою, що складається з власних операцій, створює комунікації з комунікацій [10]. Наявність у суспільстві комунікації надає йому особливого системного характеру. «Суспільство, – пише Н. Луман, – є комунікативно закритою системою. Воно творить комунікацію за допомогою комунікації. Комунікувати може лише воно ж – але не з самим собою і не своїм навколишнім світом. Воно виробляє свою єдність за допомогою оперативного здійснення комунікацій, рекурсивно звернених до попередніх і тих, що випереджують наступні комунікації» [6, с. 223]. Отже, в суспільстві Н. Луман вбачав, насамперед, комунікативну систему. Комунікація, відтак, є універсальною формою соціальності, що змінюється в історичному контексті.

Зазначимо, що вивчення повсякденної комунікації та соціальних структур, в рамках яких вона відбувається, тісно пов'язане з психологією міжособистісної та групової взаємодії, культурологією, антропологією, соціологією організації, теорією мереж. Мікросоціологічний підхід до міжособистісної комунікації вивчає соціологію позиційного та інтерактивного соціального контакту, активно використовує методи емпіричної науки в дослідженні мікроструктур, осередків, субмов комунікації.

Так, способи та ситуації взаєморозуміння людей у повсякденних, рутинних ситуаціях вивчає етнометодологія – науковий напрямок, близький до феноменологічної соціології. Етнометодологія розглядає соціальну комунікацію як організацію мовних актів і взаєморозуміння суб'єктів – учасників «розмови». Соціальна реальність, за Г. Гарфінкелем, «конструюється» у процесі мовної комунікації. Ототожнюючи соціальну взаємодію з мовною комунікацією, він звертає увагу не на зміст, а на норми спілкування. Соціальне стає можливим виключно завдяки тому, що комунікація суб'єктів здійснюється за певними «правилами говоріння». У звичайній «розмові» суб'єктів присутні елементи взаємного розуміння, яке встановлюється не лише на основі сказаного, а й на основі невисловленого. Тобто, розуміння часто досягається в результаті не актуального роз'яснення, а наявності певної тимчасової послідовності мовлення, схеми вираження думки. У розумінні міститься «фонове очікування» відповідної реакції партнерів, яке прояснює зміст промови, позиції суб'єктів, оцінки тощо. Будь-яке порушення цих очікувань здатне зруйнувати комунікацію [1].

Отже, використовуючи спостереження та порівняння комунікативної поведінки на прикладі різноманітного етнографічного матеріалу, етнометодологія тлумачить механізми спілкування в складних суспільствах на прикладі елементарних форм простих суспільств. Етнометодологія прагне

зрозуміти комунікацію як процес обміну смислами, надаючи універсального значення методам антропологічного вивчення інших культур. Йдеться про звичайні, стереотипні дії людей, які отримані за традицією, над якими люди не задумуються. Фонові очікування, якими люди, інколи неусвідомлено, керуються у своїх діях, на думку етнометодологів, можуть виявлятися в незвичних версіях звичайних ситуацій.

В рамках мікросоціологічного підходу у вивченні міжособистісної комунікації важливе значення мають наукові висновки Е. Гідденса. Соціальною реальністю, за Е. Гідденсом, є безпосередні соціальні взаємодії людей, насамперед, в ситуаціях «співприсутності». Йдеться про комунікацію не як мовне спілкування, в якому домінують є надіндивідуальні, інтелегібельні знакові системи, а про комунікацію, що виникає з безпосередніх міжособистісних обмінів повідомлень. Ситуація знакових обмінів «обличчям до обличчя» є кінцевим елементом реальності, а їх різноманіття складає соціальність. Усередині кожної індивідуальної комунікативної ситуації знакові метасистеми, в тому числі, фонетична мова, відіграють незначну роль поряд з множинністю інших мов, задіяних у спілкуванні.

Більш істотну роль, ніж мова слів, за Е. Гідденсом, відіграє мова жестів, застереження, вигуки, погляди, спостереження деталей ситуації, тобто мовчазні поведінкові реакції, які в кожному конкретному випадку мають природу знаків. Для Е. Гідденса, отже, більш важливими є не мовні елементи, а ситуаційний контекст, на який реагують шляхом застосування мови. В силу неминучої контекстуальності комунікації мовні метасистеми можуть легко змінювати свої семантики, тому інформація не може бути прочитаною поза цим контекстом [2]. Саме в рамках конкретних комунікативних ситуацій «співприсутності», за Е. Гідденсом, відбувається комунікація, яка відіграє вирішальну структуруючу роль у суспільстві.

«Комунікація співприсутності» отримала розвиток у працях І. Гофмана, справивши вплив на погляди Е. Гідденса та здійснивши вагомий внесок у вивчення повсякденної комунікації. Йдеться, насамперед, про «драматургічну поведінку», що практикується в ситуації «співприсутності» людей. І. Гофман з'ясовує значення міміки, жестів та рефлексивного контролю за рухами тіла, які властиві комунікації та відповідають за підтримку соціального порядку й соціальної солідарності. В процесі повсякденної комунікації найважливішим механізмом є рутинізація, що полягає у переведенні ряду дій в циклічний процес, який має здатність до відтворення та здійснюється частково на рівні колективного несвідомого і колективної пам'яті. Рутинізація взаємодій має першочергове значення для поєднання миттєвої комунікативного зіткнення з соціальним відтворенням. Рутини, отже, постає важливою передумовою стабільності інституційних взаємодій [3, с. 111].

Серед різноманіття та комплексного характеру мов, які використовує індивід у повсякденному спілкуванні, І. Гофман виокремив, зокрема, позиціонування або постановку індивідів. На його думку, індивід позиціонується щодо потоку повсякденності, перебігу власного життя, відносно протяжності інституційного часу, надіндивідуальної структури соціальних утворень. Ситуативний характер соціальної взаємодії може бути досліджений відносно різних локальностей та зон, за посередництвом яких узгоджуються буденні дії індивідів, утворюючи процес регіоналізації. Розглядаючи локальність (зону) як фізичне місце, в якому розгортається певна взаємодія, соціолог звертає увагу, передусім, на тілесно значимий фізичний простір. Так, за І. Гофманом, обличчя є не лише фізичним джерелом мови, а й основною зоною тіла, за посередництвом якої прочитується досвід, почуття та наміри індивіда. У більшості випадків індивід намагається зберігати постійний контроль за виразом обличчя [3, с. 118].

За спостереженнями І. Касавіна та С. Щавелева, в традиційній свідомості представників різних етносів значущу роль відіграють характеристики людського обличчя. На думку вчених, етнічні погляди на обличчя розрізняються фокусуванням уваги та змістом периферійного зору. Так, наприклад, англійці й росіяни уявляють обличчя середньочастотними лексемами *face* та обличчя. Різниця виявляється в тому, що «англійське *face* використовується функціонально: обличчя як спосіб передачі інформації про індивідуальність (особа як індивідуум); російське ж обличчя (зазвичай біле – гранично позитивна конотація) – екран емоційного життя, сигнал краси, тобто «портретне» в повному розумінні цього слова» [5].

Відтак повсякденність, як сфера безпосередньої присутності соціальних суб'єктів, характеризується, поряд із стереотипністю, циклічністю, консерватизмом, визначеністю простору і

часу, інтерсуб'єктивністю та особливостями мови й комунікації. Комунікація є способом буття повсякденності, функція якого полягає в організації повсякденності за допомогою трансльованих знань, засвоєння правил, норм і цінностей, прийнятих у певному суспільстві, задоволення потреб різних рівнів за допомогою щоденних інтеракцій [8, с.12]. Повсякденність можна визначити як сукупність комунікаційних практик, в яких здійснюється діалог. Те, що перебуває поза комунікацією, не осмислене, знаходиться поза свідомістю і сприймається як сукупність невідрефлексованих обставин, рутинних правил та соціальних ролей. Знання в комунікації не належать до індивідуальних показників, тому учасники використовують уніфіковані знання, вибираючи їх з символічної мови.

Як бачимо, повсякденні відносини визначаються не лише наявністю загальних мовних смислів, а й семантикою інтерпретаційних процесів. Існують універсальні емпіричні умови, що вимагають реалізації засобів, механізмів, закладених в загальній практиці соціальної взаємодії. Емпіричні умови людської взаємодії, соціальні форми екзистенції мають певний символічний сенс, вибудовані в символічну систему, за допомогою якої значення комунікують між собою. Загальною універсальною емпіричною сферою, в якій реалізуються комунікація, розуміння, обмін інформацією та ідентифікація, є мова [9]. У соціальних відносинах та взаємодіях, отже, за посередництвом мови, відбувається процес ідентифікації індивідів, груп, спільнот.

У сфері повсякденності різні типи комунікації відрізняються рівнем розуміння, що можливо завдяки типізації (міжособистісної, групової, суспільної). Типізація найчастіше ґрунтується на здоровому глузді, що свідчить про необхідність звернення до ролі раціональності в організації повсякденності. Так, основою для побудови повсякденного знання є безпосередня ситуація соціальної взаємодії. Завдяки повторенню певних операцій вибудовується множина взаємопов'язаних типізацій, яка є більш-менш стійкою структурою. Звичайна мова як знакова система, що одночасно має анонімний характер і відірвана від тут і зараз ситуації, є універсальним засобом комунікації в повсякденній взаємодії. Жива мова повсякденного спілкування охоплює реальність, що пізнана людьми, й увібрала все її різноманіття. Звичайна мова, як засіб комунікації та пізнання, постає в ролі сформованої соціальної реальності, яка існує до народження окремого індивіда, проте водночас є продуктом суто людського буття. Тому пізнання поширюється лише до тих меж, які здатна охопити мова і якими обмежується реальність [4, с. 90-95].

Виникаючи в контексті певної ситуації, мова набуває самостійності, зберігаючи свою структуру навіть після зникнення цих ситуацій з життя. Мова повинна бути зрозумілою як специфічний зріз історії суспільства і культури. Не існує жодної «індивідуальної» розмовної мови, оскільки вона має груповий характер. У цьому контексті особливу важливість мають такі фактори як група – носій мови, ставлення індивіда до групи, ставлення групи до інших угруповань, динаміка всередині групи. Отже, загальна структура мови є сукупністю групових мов, а соціальна природа мови така ж, як і соціальна природа пізнання [5].

У просторі соціального життя з усіма його повсякденними проявами існують різні типи, моделі відтворення комунікації. Деякі з них спеціально зосереджені на безпосередньому спілкуванні, а тому прихильники таких моделей наполегливо протистоять тенденції технізації сучасної комунікації. Проте загалом, в обсязі глобальної соціальної повсякденності сьогодні важко зберегти себе, свою культуру, комунікацію в традиційних цивілізованих рамках. Практично кожна національна культура в процесі відстоювання своєї самобутності бере на себе відповідальність за рівноправну участь у сучасній глобалізованій технізованій системі комунікації. Ця система все наполегливіше розвиває себе, в результаті чого спілкування перетворюється в складно організований, опосередкований обмін повідомленнями.

Завдяки сучасним комунікативним засобам долаються труднощі, які в традиційній комунікації були пов'язані з простором і часом. Водночас складність громіздкої технічної системи, що опосередковує спілкування, утворює його баласт, збільшує дистанцію між засобом і метою. Ця система впливає на характер, зміст комунікації, повсякденне спілкування, повідомлення, від руйнівної дії яких у повсякденності буття ніхто не застрахований. Отже, розвиток технологій комунікації є неминучим процесом, проте соціальний ефект цього розвитку надзвичайно суперечливий. Не випадково актуалізується потреба збереження повсякденності, всього соціального життя від руйнівного впливу інформації, забезпечення соціального контролю над нею. Очевидно, з

цієї причини в умовах сучасного суспільства не втрачають своєї актуальності дослідження міжособистісної комунікації. На думку вчених, якими б темпами не розвивалися нові види комунікації та її технологічні засоби, базові основи соціального порядку будуть визначатися тим, як і при яких обставинах відбувається первинний соціальний контакт [7, с. 128].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, повсякденність постає регулятором комунікативних відносин, базисом комунікацій, інтеракцій, когнітивних відносин. Комунікація є механізмом, каналом розвитку соціальних взаємодій у контексті повсякденності, базовим соціальним процесом. Комунікація є універсальною формою соціальності, що є умовою інтерсуб'єктивності та відтворюється в інтерсуб'єктивній взаємодії. Повсякденні відносини визначаються наявністю загальних мовних смислів та семантикою інтерпретаційних процесів. Спілкування, поряд з діяльністю, постає основним чинником, що необхідний для формування людського еґо. У соціальних відносинах і взаємодіях за посередництвом мови відбувається процес ідентифікації індивідів, груп, спільнот. Відтак очевидно є визначальна роль комунікації у формуванні не лише форми, а й змісту повсякденності.

Джерела і література

1. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии / Г. Гарфинкель; пер. с англ. З. Замчук, Н. Макарова, Е. Трифонова. – СПб.: Питер, 2007. – 336 с.
2. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М.: «Едиториал УРСС», 2005. – 632 с.
3. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман; пер. с англ. А. Д. Ковалева. – М.: Директ-медиа Пабблишинг, 2007. – 546 с.
4. Дивисенко К. С. Религиозные знания, убеждения, практики в структуре жизненного мира / К. С. Дивисенко // Социологический журнал. – 2011. – № 4. – С. 84–100.
5. Касавин И. Т., Щавелев С. П. Анализ повседневности [Электронный ресурс] // journal.iph.ras.ru: [сайт] / И. Т. Касавин, С. П. Щавелев. – Режим доступа: <http://journal.iph.ras.ru/alltag.doc>. – Название с экрана.
6. Луман Н. Теория общества (вариант San Foca'89) / Н. Луман // Теория общества: фундаментальные проблемы / Под. ред. А. Ф. Филиппова. – М.: Канон-Пресс-Ц-Кучково Поле, 1999. – С. 196-235.
7. Назарчук А. В. Микросоциологический подход к исследованиям повседневной коммуникации в англо-американской социологии / А. В. Назарчук // Вопросы гуманитарных наук. – 2011. – № 2. – С. 119–130.
8. Полякова И. П. Повседневность в социально-философском контексте: теоретико-методологический анализ: автореф. дисс. доктора филос. наук: 09.00.11– социальная философия / Полякова Ирина Павловна; Моск. гос. техн. ун-т им. Н. Э. Баумана. – М., 2011. – 46 с.
9. Савченко Л. А. Повседневность: методология исследования, современная социальная реальность и практика (социально-философский анализ): автореф. дисс. доктора филос. наук: 09.00.11– социальная философия / Савченко Людмила Алексеевна; Рост. гос. ун-т. – Ростов н/Д, 2001. – 67 с.
10. Социологические размышления: Интервью с проф. Н. Луманом // Проблемы теоретической социологии / Ред. Бороноев А. О. – СПб., 1994. – С. 236-248.
11. Хабермас: лекция о жизненном мире [Электронный ресурс] // Russia ru: [сайт] / Юрген Хабермас. – Режим доступа: http://russia.ru/video/nauka_habermas/. – Название с экрана.
12. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет / М. Хайдеггер; пер. с нем. А. В. Михайлова. – М., 1993. – 464 с.

Boreiko Yuriy. Methodological Discourse of Communication in the Context of Everyday Life.

In this article the everyday life is examined in the context of communicative space and language practice, the value of communication is grounded as the method of existence of everyday life, influence of communicative relations foremost everyday language, on sociocultural reality is analysed. Communication is determined as a mechanism, channel of development of social cooperations in the context of daily occurrence, universal form of sociality. Language is a common universal empirical area where communication, understanding, information sharing and identification are implemented. Everyday life is

regulator of communicative relationship, becoming the basis of communications, interactions, cognitive relations. Daily occurrence, as a sphere of direct presence of social subjects, is characterized by intersubjectivity and features of language and communication. Everyday life can be defined as totality of communication practices, in which the dialogue takes place. That is out of communication is meaningless, is out of consciousness and perceived as totality of not reflected circumstances, routine rules and social roles. Knowledge in communication are not individual indexes, that is why participants use unified knowledge, choosing them from a symbolic language. Social communication is characterized knowable character of information, that is why can be interpreted by means of professional or everyday language. Everyday relations are determined by the presence of general language senses and semantics of interpretation processes. Communication, next to activity, appears as basic factor that is needed for forming of human ego. In social relations and cooperations at mediation of language there is a process of identification of individuals, groups, associations. Consequently obvious is a determinative role of communication in forming of not only form but also maintenance of daily occurrence.

Key words: communication, social reality, everyday life, vital world, intersubjectivity, sociality, everyday language.

Борейко Юрий. Методологический дискурс коммуникации в контексте повседневности. В статье анализируется методологический дискурс повседневности в контексте коммуникативного пространства и языковой практики, указывается значение коммуникации как способа бытия повседневности, анализируется влияние коммуникативных отношений, прежде всего повседневной речи, на социокультурную реальность. Коммуникация определяется как механизм, канал развития социальных взаимодействий в контексте повседневности, универсальная форма социальности. Общей универсальной эмпирической сферой, в которой реализуются коммуникация, понимание, обмен информацией и идентификация, является язык. Регулятором коммуникативных отношений является повседневность, выступая базисом коммуникаций, интеракций, когнитивных отношений. Повседневность, как сфера непосредственного присутствия социальных субъектов, характеризуется интерсубъективностью, особенностями языка и коммуникации. Повседневность можно определить как совокупность коммуникативных практик, в которых осуществляется диалог. То, что находится вне коммуникацией, является неосмысленным, находится вне сознания и воспринимается как совокупность неотрефлексированных обстоятельств, рутинных правил и социальных ролей. Знания в коммуникации не являются индивидуальными показателями, поэтому участники используют унифицированные знания, отбирая их с символического языка. Социальная коммуникация характеризуется узнаваемым характером информации, поэтому может быть проинтерпретирована с помощью профессиональной или повседневной речи. Повседневные отношения определяются наличием общих языковых смыслов и семантикой интерпретационных процессов. Общение, наряду с деятельностью, является основным фактором, необходимым для формирования человеческого ego. В социальных отношениях и взаимодействиях посредством языка происходит процесс идентификации индивидов, групп, сообществ. Поэтому очевидна определяющая роль коммуникации в формировании не только формы, но и содержания повседневности.

Ключевые слова: коммуникация, социальная реальность, повседневность, жизненный мир, интерсубъективность, социальность, повседневная речь.

Стаття надійшла до редколегії

14.04.2018 р.